

ALEPH JAKO SYSTÉM VĚDECKÉ KNIHOVNY

Jaromír Kubíček

1 Předpoklady

Dovedeme si představit moderní odbornou knihovnu z pohledu optimálních potřeb jejích uživatelů? Myslím, že ano, vždyť o to všichni usilujeme. Dovolte mi však přesto ve stručnosti tyto představy rekapitulovat.

Čtenář přichází do knihovny, aby vyhledával knihy nebo informace. U vědeckých knihoven je možnost přístupu k informačním fondům velmi tradiční, tedy k dispozici jsou čtenářské katalogy knihovního fondu, když vyplněné žádanky putují do skladišť často i velmi vzdálených a po určité době dosáhne čtenář výsledku, když má knihu v tom kladném případě nachystanou k vyzvednutí v půjčovně. To je přístup nejen tradiční, ale i pasivní, a usilujeme o zásadní změny asi v této podobě: Čtenář vyhledává knihy prostřednictvím počítače v modulu OPAC a již při vyhledávání knihy zjišťuje, zda kniha je k dispozici, a zda si ji tedy může v určitém termínu vyzvednout, automatizovaná evidence odstraní tradiční administrativu atd.

Tato vize je jistě možné, ale stále ještě vychází z dosavadní tradiční práce vědecké knihovny a její konzervační funkce. Odborné knihovny však převážně nemají jen konzervační úlohy, ale naopak by pro jejich uživatele měly být co nejvíce otevřené. Umožňuje to volný přístup čtenáře k systematicky stavěnému knihovnímu fondu ať již v rozsáhlejších příručních knihovnách nebo i ve skladištích. Cílem by mělo být umožnit čtenáři, aby si sám vyhledal požadovanou knihu na regále a přitom měl možnost vedle ní nalézt literaturu s podobnou tematikou, kterou dosud neznal. Věcné katalogy totiž nikdy nenahradí přímý kontakt s knihou a víme, jaké množství literatury je uchováváno v knihovních fondech s velmi malým ohlasem na její využití. Změny nelze dosáhnout zaváděním automatizace na tradiční formy práce knihovny, ale celkovou změnou v činnostech knihovny a tuto ještě gradovat využitím automatizace.

Snad ještě výraznější změny je možné dosáhnout ve zpřístupňování informací. Knihovny byly hodnoceny podle rozsahu a hodnoty svých knihovních sbírek. Tento tradiční přístup je překonán a hodnocení významu současných knihoven spočívá v přístupu k informačním zdrojům, které přitom nemusí být ani vlastní. To proto, že exploze informací přináší s sebou stále hlubší

propast mezi jejich množstvím na jedné straně a možnostmi jedné knihovny na straně druhé. Řešením je spolupráce, vytváření kooperačních sdružení, souborných katalogů a jejich využívání při vyhledávání knihy, sdílené katalogizaci, retrokonverzi apod. V oblasti informací pak jejich vyhledávání pomocí sítě Internet z bází dat domácích i zahraničních knihoven nebo informačních centrál. Opět to nejsou pro nás nové věci, právě tato doba je těmito změnami charakteristická.

Kromě bází dat o knihách jsou velmi zajímavé a aktuální takové projekty, které nabízejí využívání informací na CD-ROM a to zase takových, které jsou vystavovány po Internetu a za cenu předplatného dříve referátového časopisu je nám nabízena možnost vyhledávání údajů v externích bázích. Zajímavost spočívá ve skutečnosti, že nemusíme vynakládat takové prostředky na technické vybavení a provoz vlastního informačního pracoviště při vyhledávání z vlastních CD-ROMů a přitom jsme stavu poskytnout informační služby v obdobném rozsahu.

Aby však nedošlo k nedorozumění. Nadále musí platit, že těžiště práce knihovny by mělo spočívat v poskytování knihovnických služeb, tedy ve zprostředkování absenčních a prezenčních výpůjček knih a jiných dokumentů. Vyhledané informace opět jsou jen nástrojem k těmto základním knihovnickým službám, k zapůjčení nebo umožnění studia dokumentů z vlastní nebo spolupracující knihovny. Myslím, že jsme již překonali období takové informatizace, ve kterém se produkovala spousta dokumentačních zpravodajů a nebylo podstatné pro informační střediska, že vlastní dokument již byl pro uživatele mimo možnost jeho dosažení.

Přeměna tradičních knihoven v moderní informační centra je náročným procesem, který je podmíněn schopnostmi odborníků, ekonomickými a prostorovými možnostmi. Velmi potěší hodnocení našich knihovnických odborníků zahraničními kolegy. Měl jsem nedávno takovou příležitost v Berlíně, kde jsem projednával spolupráci s Bibliothek Institut a takové hodnocení jsem s potěšením vyslechl, byť ve svém důsledku znamená, že je obtížné k nám získávat zahraniční lektory právě proto, že fundovanost našich kolegů je z jejich pohledu vysoká. Co se týče ekonomických možností, i tyto se postupně zlepšují, byť finančních prostředků není nikdy dost a naopak jejich potřeba přímo vzrůstá geometrickou řadou. I když jde o vybrané knihovny, je třeba ocenit projekt CASLIN a pomoc ze strany Mellonovy nadace, i přístup Ministerstva kultury v projektu informačních dálnic. Vysokoškolské knihovny mají jistou oporu zaměřením ústavů výpočetní techniky na jejich činnost a udílením grantů na projekty souborných katalogů jednotlivých univerzit nebo konzorcií vysokých škol. Celkovou situaci pokládám za velmi slibnou, která ve svém důsledku přináší zintenzivnění činnosti knihoven, potřebu vzájemné spolupráce a pomoci.

2 Výběr systému

Knihovnické systémy jsou pro firmy poměrně lákavý artikl, jestliže si uvědomíme, co je jich v jednotlivých zemích a co se nám jich tedy nabízí. Orientovat se v nich není vůbec jednoduché a vybrat si z nich vhodný a nejlepší, to už vůbec ne. On totiž žádný systém není nejlepší, vždycky jich v tom užším výběru najdete několik, které se vám svými vlastnostmi zamlouvají, vzájemně se však něčím liší a stojíte před rozhodnutím, který by mohl být optimální pro vás.

Jsem ředitelem jedné z knihoven CASLIN. Říkám to proto, že postavení ředitele mělo v této souvislosti svou zvláštnost. Byla totiž ustavena rada ředitelů knihoven CASLIN, ti měli konečný verdikt nad prací skupiny expertů, která se vlastním výběrem knihovnického software zabývala a ředitelům byl předložen k posouzení výsledek jejich velmi pracné a složité činnosti. Uvedl bych jen to, že do užšího výběru se dostal ALEPH vedle dalších tří systémů a byl vybrán nanejvýš objektivně posuzováním a srovnáváním asi dvaceti funkcí a po konzultaci se zástupci nabízejících firem. Tento rozvázný postup byl snad nejvýš přesvědčivý pro výběr systému.

Při výběru hraje jistě svou roli jeho dosavadní rozšíření v evropských knihovnách. V tomto smyslu jsme měli dobré reference kolegů z Polska i Maďarska, ale později se ukázalo, že všechno je jinak. Do Polska se dostal kratší cestou systém univerzity z Virginie, který se tu poměrně dobře rozšířil. Představitelé firmy Ex Libris nám dali tipy ke shlednutí fungujícího systému a byli jsme se podívat na něj v knihovnách v Itálii a Dánska. Jejich ujistění o výborné instalaci systému v Brazílii již potvrdit nemůžeme, ale instalace systému v několika ústředních knihovnách v Dánsku je dostatečně přesvědčivá, o to více, že šlo o knihovny, které pracovaly dříve v jiném systému a ALEPH zvláště v jejich rozhodování při výběru systému dokonalejšího. I to je pro nás potvrzením správného výběru.

Myslím, že ve srovnání s jinými zeměmi jsme dosáhli optimální situace, jestliže naše Národní knihovna a několik ústředních knihoven (Národní lékařská knihovna, Knihovna Akademie věd, Státní technická knihovna) a velké knihovny v regionech (Moravská zemská knihovna) mají společný systém. K jeho nevýhodám pak patří především cena, která byla nasazena velmi vysoko a z běžného rozpočtu knihoven je systém proto nedosažitelný. Snad po vyčerpání možností nákup z nadačních peněz i tady dojde k vstřícnějšímu přístupu ze strany firmy Ex Libris.

3 Integrovaný systém

Automatizovaný knihovnicko-informační systém ALEPH zaváděný u nás ve verzi 32-4 je implementovaný v knihovnách konzorcia CASLIN a v roce 1995 již máme konkrétní výsledky. Projekt začal u katalogizace, což je u vel-

kých vědeckých knihoven nezbytné na rozdíl od veřejných knihoven, jejichž cílem je na prvním místě výpůjční proces. Systém je vnitřně členěný na moduly akvizice, katalogizace, evidenci seriálů, výpůjční služby, vyhledávání ve veřejně přístupném katalogu na bázi on-line, údržbě. Tvoří jej hlavní program (řízený prostřednictvím parametrických tabulek, které dovolují přizpůsobovat struktury údajů a uživatelské rozhraní potřebám knihovny) a několik desítek programů pomocných (pro nastavování parametrů, údržbu, tištěné výstupy, přenos dat apod.).

3.1 Akvizice – modul umožňuje vést agendu objednávek, sledování rozpočtu a evidenci dodavatelů. Již na tomto úseku se ukládají do báze základní bibliografické údaje o knize (objednané nebo získané), na které navazuje jmenný popis. Podařilo se nám vyřešit tisk přírůstkového seznamu, což původně program nenabízel. Modul tedy vyhovuje a funguje.

3.2 Katalogizace – modul umožňuje zápis údajů ve výměnném formátu UNIMARC. Je známo, že souběžně vstupují do praxe nová pravidla AACR 2, což představuje velmi náročné změny pro naše katalogizátory i nutnost uzavření stávajících katalogů obdobně, jako když v roce 1951 přecházely knihovny od Boreckého pravidel popisu k pravidlům jmenného katalogu. Tento přechod se uskutečnil v knihovnách CASLINu počátkem roku 1995 celkem úspěšně, potíže však jsou zejména ve zvolnění tempa zpracování přírůstku. S tím se jistě není možné smířovat, je tu důvodná obava z narůstání tohoto problému a představa o využívání sdílené katalogizace a přebírání hotových záznamů je ještě vzdálená. Problém je s tiskem katalogizačních lístků, který se také vyřešil se zpožděním a to stále ještě v jednotlivých knihovnách různě. Novým úkolem je práce na modulu údržby souborů autorit, na kterou je nově vyčleněn v knihovnách specialista. Ověřili jsme si již zpracování záznamů přímo v serveru Národní knihovny ČR jako možnou metodu souborného katalogu a to k oboustranné spokojenosti.

3.3 Seriály – modul zabezpečuje evidenci, sledování a vazbu periodik. Lze říci, že svou funkčností vyhovuje, avšak k zavedení do praxe byl zatím odložen, alespoň v naší knihovně.

3.4 OPAC – modul pro vyhledávání informací určený pro obsluhu veřejnosti. Umožňuje vyhledávat záznamy nejen z katalogu vlastní knihovny, ale i z jiných automatizovaných bází dat, a propojení na výpůjční systém. Je možné pracovat na dvou úrovních – přes nabídkové obrazovky (menu) nebo na expertní úrovni. Modul je možné dát k dispozici uživatelům, stojíme však před tímto rozhodnutím s rozpaky. To proto, že v modulu lze vyhledávat knihy po jejich zaevidování pracovištěm akvizice, zatím co k dispozici uživateli se dostanou se zpožděním, způsobeným procesem knihovnického nebo

i knihařského zpracování. Jistě, že nebudeme čekat se zpřístupněním OPAC až na automatizaci výpůjčního procesu, je to však pro nás aktuální problém žádající si řešení.

3.5 Výpůjční služby – z hlediska přípravy jde o nejnáročnější modul systému. Prvním krokem je vytvoření báze dat čtenářů, kterých naše knihovna má 30 000 ročně. Daleko náročnějším úkolem je retrokonverze knihovního fondu, tedy příprava na zpracování většího procenta obrátového fondu do počítače před spuštěním modulu výpůjčky. Slibujeme si výraznou pomoc od retrokonverze, kterou vyvinula Národní knihovna s firmou COMDAT, jak je popsána v jiné části našeho sborníku. V automatizované výpůjční službě je těžiště všeho našeho usilování, a proto bychom rádi zahájili co nejdříve na dílčím úseku. Protože nemáme žádný takový veřejně přístupný knihovní fond, rozhodli jsme se odzkoušet modul na výpůjčkách pro vlastní zaměstnance.

4 Závěr

Za několik měsíců končí tříletý projekt CASLIN, dojde k jeho vyhodnocení a ukončení. CASLIN však zůstává jako otevřená síť pro české a slovenské knihovny a věřím, že má budoucnost, a to nejen v jeho souborném katalogu, který se připravuje, ale i svým systémem spolupráce. Víme, že na počátku projektu byly názory na lhůty se zaváděním systému kratší, než se později ukázalo. V tom se možná ALEPH neliší od jiných systémů. Snad je i uživatelsky náročnější. Souběžně však byla prováděna celá řada nezbytných procesů, které převážně spočívaly na Národní knihovně. Není obvyklé, aby národní knihovny braly na sebe břemeno tvorby a údržby souborných katalogů, je to však možné a myslím, že s tím v našem případě všichni počítáme. Nezbývá, než si držet palce a věřit, že náročnost přístupu a přípravy, a to nejen ve standardech, se nám vrátí ve funkčnosti, spolehlivosti, univerzálnosti i rychlosti.

Žijeme v zajímavé době plné změn i v našem oboru, kdy ne vždy přesně dovedeme odhadnout, kam tyto změny směřují. ALEPH, stejně jako jiný knihovnický systém, napomáhá knihovnám usnadnit cestu čtenáře ke knize, dávat jim více hodnot, v jejich zájmu vzájemně kooperovat, využívat zdroje i jiných knihoven. Avšak ani při zavádění ALEPHU jsme se nedokázali vždy vyhnout metodě pokusu a omylu, vzájemná spolupráce mezi knihovnami CASLINu přesto byla velkou pomocí. V tom vidíme i budoucnost.